

Mieczysław Markowski

Początki etyki na Uniwersytecie Erfurckim

Mimo że oficjalnie otwarty w 1392 roku Uniwersytet Erfurcki¹ w niektórych przypadkach mógł nawiązać do chlubnych tradycji naukowych czternastowiecznych szkół tego miasta, to w przypadku filozofii praktycznej w ogólności, a etyki indywidualnej w szczególności, sprawa wyglądała inaczej. W Bibliotece Amploniańskiej do dnia dzisiejszego zachowało się nawet szereg obcych komentarzy do *Etyki nikomachejskiej* Arystotelesa². Z nich na czoło wybijają się dzieła Jana Burydana, Alberta Rickmersdorfa z Saksonii i Tomasza z Akwinu. W jakimś stopniu stanowią one świadectwo zainteresowań naukowych pierwszych wykładowców etyki w Erfurcie. Jednak tylko o niektórych z nich można z całą odpowiedzialnością powiedzieć, że stanowiły one podstawę wykładów z zakresu etyki indywidualnej na Uniwersytecie Erfurckim w pierwszym okresie jego istnienia. Tym samym kształtowały one w większym lub mniejszym stopniu oblicze doktrynalne tej uczelni przynajmniej w pierwszym okresie jej istnienia.

Do takich należy niewątpliwie *Expositio I–X librorum «Ethicorum» Aristotelis* Alberta Rickmersdorfa z Saksonii³, który w 1364 i na początku 1365 roku przebywał w Erfurcie i w jednej z erfurckich szkół nawet napisał komentarz do Albertowej *Summa philosophiae naturalis*⁴. Jego erfurcki pobyt sprawił przypuszczalnie, że pamięć o tym wybitnym filozofie nie wygasła i w późniejszym czasie. Widać to między innymi na przykładzie jego komentarza do *Etyki nikomachejskiej* Arystotelesa. W Erfurcie bowiem do dnia dzisiejszego są przechowywane najstar-

¹ E. Kleineidam, *Universitas Studii Erfordensis. Überblick über die Geschichte der Universität Erfurt*, Teil I: *Spätmittelalter 1392–1460*, Leipzig 1985, s. 19.

² Por. M. Markowski, *Repertorium commentariorum medii aevi in Aristotelem Latinorum quae in Bibliotheca Amploniana Erfordiae asservantur*, Wrocław 1987, s. 116–124.

³ Albertus Rickmersdorf de Saxonia, *Expositio I–X librorum „Ethicorum” Aristotelis*, Erfurt, Bibliotheca Amploniana (= BA), rkps 4° 319, r. 1394, k. IIva–22rb, 40va–64vb; por. M. Markowski, *Repertorium...*, s. 117–118.

⁴ Por. M. Markowski, *Der Versuch nominalistischer Auslegung der albertischen „Summe der Naturphilosophie” durch Albert Rickmersdorf von Sachsen*, [w:] „Acta mediaevalia”, VIII, Lublin 1995, s. 201.

sze rękopiśmienne przekazy tego dzieła, które pochodzą z około 1371⁵ i z 1373⁶ roku⁷. Do tego dochodzi jeszcze jeden rękopis, który przepisano niewątpliwie w Erfurcie. Zakończono jego kopiowanie w dniu 21 czerwca 1394 roku w domu magistra filozofii i doktora medycyny Amplonusza z Bercka⁸. Było to w czasie, gdy powołany oficjalnie do życia uniwersytet rozwijał swoją pierwszą działalność dydaktyczną.

Wypada zastanowić się chociaż krótko nad tym, dlaczego w etyce indywidualnej nawiązano właśnie do takiego dzieła. Należy ono do utworów literackich, które określa się mianem *expositio textus*. Tekstem, który Albert Rickmersdorf z Saksonii objaśniał, była *Etyka nikomachejska*. Komentując ją, starał się objaśnić tekst Arystotelesa. Pragnął jego lakoniczne zapisy przedstawić jaśniej i ukazać jego główne założenia w etyce. Podjęcie się takiego zadania było z jednej strony nawiązaniem do autentycznej myśli Arystotelesa, a z drugiej strony odcięciem się od różnych tendencji, które w tym względzie w średniowieczu już istniały⁹. Tym samym nie zamierzał on przedstawić swoich własnych poglądów. Zresztą te mogły ujawnić się tylko w niewielkim stopniu, gdyż przy pisaniu opierał się na popularnym i napisanym w latach 1333–1345 komentarzu Waltera Burleigha do *Etyki nikomachejskiej*, które to dzieło zdobyło sobie wielką popularność jako podręcznik do zajęć z zakresu etyki indywidualnej nie tylko w tym, ale i w późniejszym czasie¹⁰. Wypada zaznaczyć, że zarówno Walter Burleigh, jak i Albert z Saksonii, chociaż objaśniali w zasadzie tylko tekst Arystotelesa, cytowali też Boecjusza, Awerroesa, Eustracjusza z Nikei, Alberta Wielkiego, Roberta Grossetesta i Tomasza z Akwinu¹¹. Byli to więc autorzy, którzy nie reprezentowali jeszcze nowych tendencji w etyce średniowiecznej. Z tego można wnosić, że młody Uniwersytet Erfurcki w pierwszych latach swojego istnienia nie był jednoznacznie określony doktrynalnie w etyce. O tym zdecydowali dopiero jej wykładowcy. Wydaje się, że Uniwersytet Erfurcki jest pierwszą uczelnią w środkowej Europie, która opowiedziała się za przyjęciem arystotelizmu w ujęciu bezpośrednim Alberta z Saksonii, a pośrednim Waltera Burleigha w etyce. Myślą pierwszego z wymienionych komentatorów *Etyki nikomachejskiej* zainteresowano się znowu

⁵ Erfurt, BA, rkps 2° 365, k. 1ra–69ra.

⁶ Erfurt, BA, rkps 4° 322.

⁷ Por. G. Heidingsfelder, *Albert von Sachsen. Sein Lebensgang und sein Kommentar zur „Nikomachischen Ethik“ des Aristoteles*, [w:] *Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters*, XXII, 3–4, Münster i. W. 1921, s. 59 i 61; Ch.H. Lohr, *Medieval Latin Aristotle Commentaries*, „Traditio”, XXIII (1968), s. 352; M. Markowski, *Repertorium...*, s. 117.

⁸ „Finitum est hoc commentum libri totalis *Ethicorum* anno Domini 1394° in domo habitacionis domini Amplonii de Berka, magistri in artibus et doctoris in medicina pro tunc rectoris alme Universitatis Erphordiensis 21-a die mensis Iunii”. Erfurt, BA, rkps 4° 319, k. 64vb.

⁹ Por. G. Heidingsfelder, *Albert von Sachsen...*, dz. cyt., s. 80.

¹⁰ Tamże, s. 87.

¹¹ Tamże, s. 95.

w 1473 i 1488 roku, a drugiego — zwłaszcza w latach 1481, 1500 i 1521. O ile na Uniwersytecie Erfurckim około 1394 roku uczyniono to z braku wyraźnie określonej orientacji doktrynalnej, o tyle od 1473 roku nastąpiło to pod wpływem lansowanych przez przedstawicieli humanizmu renesansowego tendencji nawrotu do autentycznej myśli historycznego Arystotelesa.

Marsyliusz z Inghen napisał aż dwa komentarze do *Etyki nikomachejskiej* Arystotelesa. Przypuszczalnie najpierw opracował on obszernie kwestie, które obecnie znane są w pierwszych pięciu księgach z unikatowego przekazu zachowanego w Austriackiej Bibliotece Narodowej¹². Na ich podstawie sporządził zaś skrócone kwestie¹³, które były znane w Pradze, Krakowie i Erfurcie. W ostatnim mieście zakupił je do swoich prywatnych zbiorów Amploniusz Rating z Bercka¹⁴, który 1 maja 1412 roku przekazał je wraz z innymi rękopisami Uniwersytetowi Erfurckiemu.

Chociaż Albert z Saksonii należy do czołowych przedstawicieli szkoły burydanowskiej, to nie wprowadził on burydanizmu do wykładanej na Uniwersytecie Erfurckim etyki. Stało się to dopiero za sprawą skróconego komentarza Marsyliusza z Inghen do *Etyki nikomachejskiej*.

Marsyliusz, nawiązując do analogicznego dzieła Jana Burydana, przejął jego naturalizm i humanizm w nauce o moralności, która miała w pierwszym rzędzie dotyczyć życia czynnego jednostkowego człowieka. Stąd ograniczył się do komentowania tylko pierwszych siedmiu ksiąg *Etyki nikomachejskiej*. Nie interesowała go natomiast ani etyka przyjaźni poruszana w ósmej i dziewiątej księdze, ani sprawa kontemplacyjnego życia, o której jest mowa w dziesiątej księdze wspomnianego dzieła Arystotelesa. Podobnie jak u Jana Burydana, tak i u Marsyliusza z Inghen na czoło wysunięto zagadnienia szczęścia jednostkowego człowieka. Zmienił on wszakże nieco Burydanowską teorię szczęścia. Twierdził bowiem, że człowiek ze względu na coś może być szczęśliwy¹⁵. Wydaje się, że w tym przypadku chodziło Marsyliuszowi o dobro najwyższe, które uszczęśliwia samego człowieka¹⁶. Zależy to od tego, czy przyjmuje się życie doczesne i po-

¹² M. Markowski, *Die handschriftliche Überlieferung des großen Ethik-Kommentars des Marsilius von Inghen in der Österreichischen Nationalbibliothek in Wien* (w druku).

¹³ Tenże, *Kommentare zur „Nikomachischen Ethik“ des Aristoteles zur Zeit des Marsilius von Inghen*, [w:] *Marsilius von Inghen. Werk und Wirkung*. Akten des Zweiten Internationalen Marsilius von Inghen-Kongresses, hrsg. von S. Wielgus, Lublin 1993, s. 26–30.

¹⁴ Marsilius de Inghen, *Quaestiones super I–VI „Ethicorum“ Aristotelis*, Sélestat, Bibliothèque Municipale (=BM), rkps 113, koniec XIV w., k. 1ra–62vabis; por. M. Markowski, *Rękopiśmienne przekazy odnalezionego Komentarza Marsyliusza z Inghen do „Etyki nikomachejskiej“ Arystotelesa*, „Studia Mediewistyczne”, XXX (1993), s. 47; tenże, *Kommentare zur „Nikomachischen Ethik“...*, dz. cyt., s. 26–30.

¹⁵ „Homo secundum quod felicitabilis”. Marsilius de Inghen, *Quaestiones super I–VI „Ethicorum“ Aristotelis*, dz. cyt., rkps 113, k. 2ra.

¹⁶ „Nota, quod ethica considerat summum bonum hominis seu de summo bono hominis communiter, prout per ipsum est felicitabilis”. Tamże, k. 3ra.

śmierć¹⁷. W związku z tym Marsyliusz wyróżniał też dwa rodzaje szczęśliwości¹⁸. W pierwszym bowiem przypadku można mówić tylko o szczęśliwości zasługującej. Taką może człowiek osiąść w życiu ziemskim¹⁹. W wypadku przyjęcia jeszcze życia pozaziemskiego do tego dochodzi jeszcze szczęśliwość nagradzająca, która zasadza się na kontemplacji samego Boga i której nie można osiąść w życiu doczesnym²⁰. Wypada dodać, że Marsyliusz z Inghen swoje rozważania o szczęśliwości ziemskiej człowieka rozpatrywał w kontekście prawa Boga, natury i człowieka.

Z przełomu XIV i XV wieku pochodzi sporządzona przypuszczalnie w Erfurcie przeróbka komentarza Marsyliusza z Inghen do *Etyki nikomachejskiej* Arystotelesa²¹. Było to wobec tego drugie dzieło, które na Uniwersytecie Erfurckim szerzyło etyczny naturalizm i humanizm szkoły burydanowskiej w ujęciu Marsyliusza z Inghen.

Na początku XV stulecia powstało już pierwsze erfurckie dzieło z dziedziny etyki. Był to skrócony komentarz do pierwszych trzech ksiąg *Etyki nikomachejskiej* Arystotelesa²². Nieznany z imienia komentator przyjmował w zasadzie podane przez Marsyliusza z Inghen rozwiązanie odnośnie zasługującej szczęśliwości człowieka²³. Uważał on, że człowiek może żyć szczęśliwie sam²⁴, w rodzinie²⁵ i społeczeństwie²⁶.

Prawdopodobnie w drugim dziesięcioleciu XV wieku powstał skrócony erfurcki podręcznik do etyki, tzw. *Puncta Erfordensia*²⁷, które przez dłuższy okres czasu, może nawet do lat pięćdziesiątych XV wieku, służyły na Uniwersytecie

¹⁷ „Secundo nota, quod de ista questione est dupliciter dubium, videlicet uno modo, si post hanc vitam ponitur alia, alio modo, si post hanc vitam non ponitur esse alia vita”. Tamże, k. 8va.

¹⁸ „Tercio nota, quod ponendo aliam vitam post hanc vitam duplex esse felicitas, scilicet quedam meritoria et quedam premiatoria, que potest esse contemplatio ipsius Dei post hanc vitam”. Tamże, k. 9ra.

¹⁹ „Homo potest esse felix meritorie in hac vita”. Tamże, k. 9ra.

²⁰ „In hac vita non potest habere felicitatem premiatoriam”. Tamże.

²¹ *Quaestiones super I–VI libros „Ethicorum” Aristotelis*, Erfurt, BA, rkps 2° 322, k. 153ra–204va; por. M. Markowski, *Repertorium...*, dz. cyt., s. 124; tenże, *Rękopiśmienne przekazy...*, dz. cyt., s. 46–47.

²² *Quaestiones Erfordenses super I–III libros „Ethicorum” Aristotelis*, Sélestat, BM, rkps 113, k. 65ra–115vb; por. M. Markowski, *Rękopiśmienne przekazy...*, dz. cyt., s. 45.

²³ „Item nota, quod homo secundum quod felicitabilis est subiectum tocius sciencie moralis vel homo in quantum aptus natus est vivere feliciter”. *Quaestiones Erfordenses super I–III libros „Ethicorum” Aristotelis*, k. 69ra.

²⁴ „Sed subiectum sciencie Ethicorum est homo in quantum secundum se per virtutes et virtutum operationes est felicitabilis”. Tamże.

²⁵ „Sed in Yconomica subiectum est homo in quantum est felicitabilis secundum curam domesticam”. Tamże.

²⁶ „Sed in Politicorum subiectum est homo felicitabilis existens pars communitatis civilis”. Tamże.

²⁷ *Puncta Erfordensia super I–X libros „Ethicorum” Aristotelis*, Erfurt, BA, rkps 4° 387, k. 118rb–182va.

Erfurckim do wykładów etyki indywidualnej. Propagowały one też zmodyfikowaną przez Marsyliusza z Inghen Burydanowską teorię szczęśliwości²⁸.

Do wymienionych dzieł z zakresu etyki trzeba jeszcze dorzucić komentarz w postaci kwestii dialektycznych Piotra z Prenzlau do *Etyki nikomachejskiej* Arystotelesa²⁹. Dzieło to nie powstało wprawdzie na Uniwersytecie Erfurckim, lecz stanowiło w 1425 roku na tej uczelni podstawę ćwiczeń z dziedziny etyki. Zachowało się w Herzog August Bibliothek w Wolfenbüttel³⁰. Poza krótką wzmianką³¹ nie było jeszcze bliżej analizowane, co więcej, nie jest wcale znane w piśmiennictwie z zakresu historii filozofii. To samo wypada powiedzieć o przypuszczalnie erfurckim komentarzu do pierwszych dwóch ksiąg *Etyki nikomachejskiej* Arystotelesa³².

Chociaż sam Piotr z Prenzlau przypuszczalnie nigdy nie przebywał na Uniwersytecie Erfurckim, to jednak na tej uczelni jego komentarz do *Etyki nikomachejskiej* stał się podstawą ćwiczeń z dziedziny etyki indywidualnej. Swoje dzieło podobnie jak i komentarze do *Metafizyki*³³ i *Analitik wtórych* Arystotelesa³⁴ oraz inne traktaty³⁵ napisał w Pradze przed wyjściem w 1409 roku niemieckich magistrów i studentów do Lipska.

Piotr z Prenzlau nie nawiązał do poglądów Marsyliusza z Inghen. Podobnie jak Jan Burydan skoncentrował się na wyrażeniu *homo felicitabilis* jako przedmiocie etyki indywidualnej³⁶. Idąc za Burydanem, Piotr odrzucił inne opinie na temat przedmiotu etyki³⁷. Nie aprobował też Burydanowskiego rozwiązania

²⁸ „Utrum homo felicitabilis secundum quod homo sit subiectum in morali philosophia? Respondetur quod sic”. Tamże, k. 119rb.

²⁹ Petrus de Prenslavia alias Premislavia, *Quaestiones disputatae super I–X libros „Ethicorum” Aristotelis*, Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek (= HAB), rkps 805 nov., r. 1425, k. 161ra–288vb.

³⁰ Por. *Die mittelalterlichen Handschriften der Gruppen Extravagantes, Novi und Novissimi*, beschrieben von H. Butzmann, Frankfurt am Main 1972, s. 396.

³¹ M. Markowski, *Doktryna „homo felicitabilis” na tle późnośredniowiecznych tendencji filozoficznych*, „Studia Warmińskie”, XXIX (1992), s. 55.

³² Wolfenbüttel, HAB, rkps 805 nov., k. 294ra–329vb.

³³ Praha, Bibliotheca Universitatis (=BU), rkps IV F 21, k. 62r–132v; por. Ch. H. Lohr, *Medieval Latin Aristotle Commentaries*, „Traditio”, XXVIII (1972), s. 379; G. B. Korolec, *Repertorium commentariorum mediæ aevi in Aristotelem Latinorum quae in Bibliotheca olim Universitatis Pragensis nunc Statni Knihovna CSR vocata asservantur, ex descriptionibus a se confectis composuit G.B. Korolec*, Wrocław 1977, s. 31.

³⁴ Praha, BU, rkps IV F 21, k. 39r–61v i rkps V E 4c, k. 1r–76r; por. G. B. Korolec, *Repertorium...*, dz. cyt., 31 i 40.

³⁵ J. Tříška, *Životopisný slovník předhusitské Pražské Univerzity 1348–1409*, Praha 1981, s. 466.

³⁶ „Queritur, quid sit subiectum in ista sciencia. Respondetur, quod homo felicitabilis secundum Biridanum”. Petrus de Prenslavia, *Quaestiones disputatae super I–X libros „Ethicorum” Aristotelis*, k. 164ra.

³⁷ „Et illas tres Biridanus reprobatur, ponens propriam, scilicet quod homo felicitabilis in quantum homo”. Tamże, k. 164rb.

w całej rozciągłości³⁸. Jego zdaniem, jeżeli w etyce indywidualnej mówi się o człowieku będącym w stanie osiągnąć szczęśliwość, to dotyczy to raczej celu niż przedmiotu³⁹. Burydanizm, który reprezentował Piotr z Prenzlau, nie był autentycznym kierunkiem, lecz nosił w sobie znamiona praskich prądów filozoficznych sprzed 1409 roku.

Sumując, można powiedzieć, że na Uniwersytecie Erfurckim w pierwszym okresie jego istnienia w wykładach etyki indywidualnej szerzono najprzód autentyczną myśl Arystotelesa w ujęciu bezpośrednim Alberta Rickmersdorfa z Saksonii, a pośrednim Waltera Burleigha. Potem pojawiły się wpływy burydanizmu w zmodyfikowanej wersji Marsyliusza z Inghen, które utrzymywały się przypuszczalnie aż do pięćdziesiątych lat XV wieku. W 1425 roku jako podręcznika do ćwiczeń z dziedziny etyki indywidualnej użyto obszernego komentarza Piotra z Prenzlau do *Etyki nikomachejskiej*, który charakteryzował się złagodzonego praskim burydanizmem.

³⁸ „Meo iudicio loquendo de subiecto adequato credo probabiliter, quod homo felicitabilis non sit subiectum istius sciencie, ut ostendunt motiva adducta”. Tamże.

³⁹ „Et dato, quod homo felicitabilis hic consideratur, tamen hoc plus esset rationale finis quam subiecti”. Tamże, k. 164va.